

Недюха Микола Петрович,

доктор філософських наук, професор,
завідувач сектору методології Інституту законодавства
Верховної Ради України

УДК 34:316.75(477)

Правова ідеологія у контексті парадигми українського державотворення

Проблематика правової ідеології, як відомо, безпосередньо пов'язана із з'ясуванням ролі ідеологічного фактору в процесі соціальних змін. Ідейна розмитість сучасного українського суспільства, його ціннісна неоднорідність, світоглядний плюралізм, невизначеність цілей соціального розвитку лише актуалізують зазначену проблематику.

З приводу правової (конституційної) ідеології точаться дискусії щодо її сутності, функцій, призначення в суспільстві і, навіть, доцільності її існування. Принаймні, деякі автори відмовляють правовій ідеології у такому праві, ототожнюючи її з державною ідеологією, що, звичайно, є неприпустимим. Одні дослідники розглядають її як структурний елемент правосвідомості, сучасного українського конституціоналізму, як складову національної правової системи разом із законодавством та юридичною практикою [2]. Мають місце обґрунтування її як самостійного політико-правового феномену [3], його розгляду як самостійної галузі правового знання – правології [4].

Необхідність правової ідеології обумовлюється низкою соціально-політичних причин, основними з яких є: а) крах концепції деідеологізації, що фактично визнали її автори – Р. Арон, Д. Белл, Ф. Фукуяма, адже ідеологічних пустот не може бути ні в діяльності держави, ні в життєдіяльності суспільства, на чому, власне, наголошується і в ст.15 Конституції України; б) зміцнення української державності шляхом утвердження в свідомості громадян країни цінностей права, норм закону; в) формування масової правової свідомості, яка спроможна змінити картину правової реальності, що склалася в країні на користь верховенства права, законності і правопорядку; г) наукове прогнозування законотворчості та законодавчої діяльності; д) вплив на вироблення правової політики держави шляхом надання останній юридичного змісту, цільової спрямованості та наукової обґрунтованості. Іншими словами, правова ідеологія має бути підпорядкована завда-

нням формування правової держави та громадянського суспільства, самодостатньої особистості на засадах, що обумовлюються нормативно-правовою регламентацією суспільних відносин. Саме ці обставини, з одного боку, «виправдовують» необхідність існування правової (конституційної) ідеології, а з іншого – дозволяють розглядати Конституцію України як правовий, політичний та ідеологічний документ водночас.

Необхідність ідеології, у тому числі й правової, обумовлюється також функціональним призначенням держави, принаймні, одним з них – ідеологічним. Сутність ідеологічної функції держави деякі дослідники (Клименко А.І.) вбачають у підтримці певної ідеології, оскільки «будь-яка форма державно-організованого людського співжиття передбачає державну ідеологію як консолідуючу ідейно-ціннісну основу свого існування» [5]. Де-юре, як стверджує А.С. Сиротін, ідеологічна функція держави здійснюється в процесі законотворення, законодавчої діяльності, а також правозастосування, юридичної практики у цілому [6]. Як структурний елемент правової політики держави, правова ідеологія безпосередньо входить у площину прийняття нормативно-правових актів. Вона слугує ідеологічним забезпеченням ефективності їхньої реалізації, спрямована на утвердження, поширення та розвиток юридичної практики як «професійної діяльності юридичного характеру, що здійснюється компетентними суб'єктами у межах своїх повноважень відповідно до чинного законодавства» [7].

Не менш важливе значення у частині доведення необхідності правової ідеології має звернення до нашого історичного минулого, адже, як стверджував С. Франкл, «...наше життя визначене силами і засобами, накопиченими в минулому... Сьогодні звичаї, закони, яким ми підкорюємося, влада, якій ми скоряємося, весь духовний склад національного життя – все це, за загальним правилом, створено не нині існуючими людьми, а їх давно померлими предками» [7].

Повернення до національних першовитоків, історичні уроки державотворення дозволяють ідентифікувати окремі елементи вітчизняної правової ідеології, виходячи з різноманітних літературних і правових артефактів минувшини: легенд, літописів, сказань, державних угод, законодавчих актів, грамот, уставів, уложень Київської Русі, доби Середньовіччя та Нового часу. До її характерних ознак дослідники відносять, зокрема, культ добра й правди, нерозвинутість публічно-правової та політичної свідомості, ідеологічну та соціальну функції держави, історичну наступність, повторюваність, дискретність і варіативність ідеологічного розвитку, що значною мірою дозволяє її характеризувати як таку, що не є системою, цілісною [8]. Хоча при цьому тогочасній державній ідеології не можна відмовити у цілеорієнтувальній функції – намаганні відстоювати ідеали, що склалися ще за умов Середньовіччя, зокрема, єдність, державність, соборність, патріотизм.

Відсутність в Україні правової ідеології де-факто можна пояснити багатьма факторами – соціальними, економічними, політичними, ідеологічними, однак основними з них є: а) негативне відношення громадської свідомості до будь-якої ідеології – правової, політичної чи соціальної, що можна пояснити своєрідним пострадянським синдромом на ще донедавна панівну роль комуністичної ідеології, а також – за умов сьогодення – недостатнім розвитком структур громадянського суспільства і, як наслідок, вітчизняної демократії; свідченням останнього є відсутність на вітчизняному політичному небосхилі ідеологічних партій; б) наявність поляризованої опозиції, кожна сторона якої розглядає іншу не як легітимного конкурента, що має підтримку значної частини українського електорату, а як ворога, у боротьбі з яким дозволено будь-які засоби, прийоми та технології; в) намагання розглядати будь-яке правове чи конституційне питання під кутом зору політичної вигоди, нехтуючи при цьому національними інтересами, пріоритетами розвитку країни; г) нехтування конституційними чи правовими нормами, якщо вони сприймаються як перешкода для досягнення політичних цілей [9].

На факт відсутності в Україні правової ідеології, так само як і на ідентифікацію Конституції України як ідеологічного документа не могло не вплинути ототожнення в Основному Законі понять «політична влада народу» як джерело державної влади і «державна влада» як влада, що здійснюється органами держави. Адже загальновідомо, що будь-яка державна влада є політичною, тоді як політична влада не завжди є державною. «Деідеологізована держава, – стверджує російський дослідник Н.А. Боброва, – є таким же абсурдом, як і деідеологічна політика» [12].

Які це має наслідки для функціонування українського суспільства?

Передусім це позначається на раціональних засадах правової державності, оскільки цілі правового розвитку випадають з поля зору дер-

жавних структур, органів місцевого самоврядування, політиків, а значить, і громадян країни. Будь-яка держава має, передусім, дбати про утвердження концептуальних засад права, зміцнення правової системи як основи державності, що і має бути основним змістом правової (конституційної) ідеології, принаймні, в її першому читанні. Це означає, що правова ідеологія має розглядатися не лише як структурний компонент вітчизняної правової свідомості, а як основа чинного законодавства, яка виконує у цьому сенсі низку життєво важливих функцій. Зокрема, цілеорієнтує законотворчу та законодавчу діяльність, підпорядковуючи завданням формування правової держави та громадянського суспільства, працює на спроможність права, правової норми поставати засобом адаптації людини до нових соціальних відносин, що формуються в країні, інтеграції різномірних за своєю природою складових українського суспільства в єдиний соціальний організм. У цьому сенсі правова ідеологія дозволяє унормувати в концептуальному сенсі процес політичної зміни влади, забезпечити послідовне наступництво влади, адже кожна політична партія чи блок, коаліція політичних партій будуть керуватися пріоритетами, визначеними правовою ідеологією, а остання спроможна постати феноменом, який має власну сутність, закономірності становлення та розвитку, особливості функціонування відповідно до вітчизняної специфіки – політичної, соціальної, культурної, етнопатристичної тощо. Відтак, правова ідеологія може розглядатися як особливий тип інтелектуально-духовного, концептуального в своїй сутності осягнення правової дійсності, виходячи з національних інтересів як відправних і визначальних щодо функціонування права як у державі, так і суспільстві, його основних сферах з людиною включно. Зазначене дозволяє забезпечити однакове прочитання та застосування положень Конституції України, норм закону у країні в цілому, що дозволяє утвердити конституційну норму як цінність, однаково важливу як для держави, суспільства, так й для окремого громадянина. Звичайно, це процес, що потребує значних зусиль різних суб'єктів діяльності – політичних, владних, наукових, громадянських тощо, однак підпорядкувати цей процес конституційно визначеним цілям (ст.1 Основного Закону) спроможна лише правова (конституційна) ідеологія. І цей процес можливий лише настільки, наскільки він може бути забезпечений зусиллями держави, суспільства, окремих громадян, що дозволяє його розглядати як різноспрямований і взаємодоповнювальний водночас: держава забезпечує законодавчу діяльність, суспільство, його самоврядні організації, окремі громадяни – контроль за органами влади та органами місцевого самоврядування. У цьому полягає складність формування правової ідеології – ні держава, ні суспільство, ні окремі громадяни не спроможні самі по собі запропонувати готовий варіант правової ідеології: остання може постати лише як результат спільних, принаймні, партнерських, солідарних дій.

Зазначена особливість формування правової ідеології значною мірою пояснює факт її відсутності в Україні. У цьому сенсі правова ідеологія може бути визначена як сукупність правових, конституційних у своїй сутності ідей, які знаходять обґрунтування на концептуальному чи доктринальному рівнях (що є обов'язковою умовою ідеологічного відображення дійсності) у частині реалізації цілей та завдань розвитку країни, формування людини як правової істоти, утвердження правових цінностей (порядку та справедливості, верховенства права, пріоритету прав і свобод людини та громадянина тощо), стандартних оцінок і правових установок в діяльності різних соціальних суб'єктів – державних і суспільних, індивідуальних і колективних [13].

Відповідно, правова ідеологія з часом має постати своєрідним світоглядом кожного громадянина, що спроможний сформулювати й утвердити законслухняність як індивідуальну, колективну (групову чи корпоративну) та національну рису, утвердити індивідуальну та колективну правосвідомість як єдину, уніфіковану, стандартизовану, тобто як таку, що не протистоїть одна одній. У своєму модельному вимірі така ідеологія може розглядатися як загальнонаціональна і ліберальна водночас, тобто така, що орієнтується на ринкові цінності, самодостатню особистість та європейські стандарти життя, тобто, утверджує тотожність народовладдя і демократії як своєрідну властивість соціального розвитку.

Саме ця ознака має постати вирішальною в частині утвердження України як демократичної країни. Це по-перше.

По-друге, право має бути спрямовано на врегулювання не суспільних відносин, як це продовжують, за канонам «радянської гуманітарної науки», писати практично в кожному авторефераті на здобуття наукового ступеня, а на врегулювання соціальних відносин. Адже принципова відмінність полягає в тому, що суспільні відносини формуються на пріоритеті економічної сфери як безумовно визначальної, тоді як соціальні відносини передбачають рівність основних сфер життєдіяльності при безумовному пріоритеті прав і свобод людини та громадянина [14].

При цьому вона не має втрачати свого нормативного статусу, що з одного боку, забезпечує її від декларативності, а з іншого – актуалізує її як засіб корекції законодавства на відповідність правовим інтересам різних суб'єктів діяльності, децентралізації влади, розробки та забезпечення ефективного функціонування єдиного механізму врахування й інтеграції загальнонаціональних, регіональних і місцевих інтересів, самоорганізаційних засад в єдиному правовому просторі тощо.

Функціональне призначення правової ідеології вбачається у цілеорієнтуванні, адаптації та інтеграції, забезпеченні регулятивного впливу, формуванні масової та індивідуальної свідомості на засадах конституційно визначених норм права. Правова ідеологія, як теоретична основа і структурний елемент правової політики держави, здійснює

систематизуючий вплив на формування правосвідомості суб'єктів права, змісту їхньої діяльності, чим сприяє забезпеченню стабільності соціальних відносин. Не менш важливе значення правової ідеології полягає в задоволенні потреб суб'єктів юридичної практики як суб'єктів права, до яких, як відомо, відносяться: а) органи державної влади та органи місцевого самоврядування; б) громадські об'єднання; в) посадові особи держави, органи самоврядування та громадських організацій; г) фізичні особи (громадяни, іноземці та особи без громадянства) [15].

Виходячи з викладеного вище, передумовами формування правової ідеології є: а) держава як суб'єкт діяльності, що потребує концептуального обґрунтування місця та ролі, призначення права, правотворчості, законодавства, влади, державної правової політики в національній правовій системі; б) суспільство в особі різноманітних громадських і самоврядних організацій, соціальних груп і класів, корпоративних об'єднань, окремих індивідів, для яких правова ідеологія набуває ознак самоідентифікації з державою, потенціалом її розвитку, утвердження її як правової, соціальної, демократичної; в) наявність конституційних ідей, цінностей, норм, які потребують належного концептуального оформлення як засобу впливу на великі групи людей з метою формування громадянської та громадської свідомості, правових установок і очікувань як наперед визначених (і передбачуваних) стандартів поведінки; г) правова наступність, основу якої складає врахування дії світових та регіональних (континентальних) тенденцій процесу соціальних змін, набутого досвіду, у тому числі у частині функціонування європейських типів правової ідеології.

Європейські типи правової ідеології формуються, як свідчить історичний досвід, за ознаками, основними з яких є: а) спроможність до втілення національних інтересів; б) мобілізації/інновації; в) соціальних змін; г) демократії; д) винагороди. Поєднання цих ознак та особливості реалізації утворюють її різновиди. До домінуючих типів відносяться: ліберальний та соціал-демократичний (більшість країн ЄС), консервативний (Велика Британія), ліберально-прогресистський тип правової ідеології (США), модернізаційний (Польща, країни Балтії) [16].

Відповідно до європейського досвіду можна виділити три рівні правової ідеології: а) теоретико-концептуальний рівень, на якому обґрунтовуються цінності, ідеали, пріоритети соціального розвитку, а сама правова ідеологія має поставати внутрішньо несуперечливою теорією; б) нормативно-правовий рівень, основним завданням якого є переведення цілей та завдань соціального розвитку відповідно до вимог закону; в) поведінковий рівень як результат впровадження в масову та індивідуальну правову свідомість основних положень правової ідеології, завдячуючи чому ідеологія спроможна постати гнучким інструментом управління, посилюючи потенціал держави масовою соціальною енергією.

Таким чином, правову ідеологію, зважаючи на її світоглядно-ціннісний, нормативний характер, є підстави розглядати як офіційну ідеологію відповідно до особливостей політичної ідеології партії чи блоку партій, що отримують перемогу на президентських виборах.

Позитивне право має постати засобом забезпечення ефективності правової та політичної ідеології, а значить – й інструментом реалізації ідеологічної функції держави.

Ідеологічна функція держави, будучи обумовленою природою держави та її соціальним призначенням, ментальними, історико-культурними особливостями, способом життя народу, є атрибутивною в діяльності держави й може здійснюватися як явно, так і приховано.

Основними моделями здійснення зазначеної функції держави є ідеократична та маніпулятивна. Якщо перша є домінуючою в країнах Сходу, визначила основоположні засади державного та приватного буття Російської імперії та Радянського Союзу, то друга – маніпулятивна – утвердилась у країнах ЄС, у тому числі в Україні.

Людству відомі два типи ідеології держави: а) духовно-ціннісний тип, що притаманний давнім і середньовічним державам, а за умов сьогодення – деяким теократичним державам, в яких визначальною є релігійна ідеологія; б) інструментальний тип ідеології, що отримав поширення практично в усіх країнах Західної Європи. При цьому духовно-ціннісний тип ідеології ґрунтується на ідеократичній моделі, тоді як сутності інструментального типу ідеології відповідає маніпулятивна модель, яка не завжди є чітко артикульованою, характеризується витонченими прийомом пропагандистського впливу.

Відповідно, реалізація ідеологічної функції державами обумовлюється як історико-культурними умовами, звичаями і традиціями народу, так і, передусім, ідеологічними системами (ціннісно-духовною та інструментальною) і моделями – ідеократичною та маніпулятивною.

Правова ідеологія, маючи самодостатню сутність, статус та функції, призначення в державі та суспільстві, має розглядатися в її класичному розумінні, некласичному (позиціонування суб'єкта правової діяльності) та постнекласичному (формування правового простру). Тоді як сучасний її стан можна охарактеризувати як такий, що «завис» між демократією, що тільки утверджується в Україні, й тоталітаризмом, що продовжує тяжіти над свідомістю кожного громадянина суверенної України.

При цьому утвердження та розвиток правової ідеології доцільно здійснювати, на наш погляд, виходячи з таких принципів як відправних положень:

а) позитивістського, тобто нормативно-правового, обґрунтування природних прав людини в їх підпорядкуванні ідеям порядку та справедливості, які, за Р. Давидом і К. Жоффре-Спинозі, складають основу права [17];

б) рівності прав та обов'язків всіх суб'єктів політико-правового процесу як соціального фактору – економічних, політичних, культурних, громадянських, громадських, опозиційних тощо;

в) розгляду правової ідеології як структурного елементу народовладдя, що сприяє утвердженню єдності гілок влади, поділу останньої на центральну, регіональну та місцеву відповідно до вимог принципу субсидіарності.

Список використаних джерел

1. *Стецюк П.* Про дефініцію категорії «конституціоналізм» / П. Стецюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 171 – 180. *Бобров Н.А.* Конституционный строй и конституционализм в России: Проблемы методологии, теории, практики: Автореф. дис. д.ю.н. / Н.А. Боброва. – М.: 2004. – 48 с.

2. *Сазонов В.И.* Идеология как важнейшая составляющая политической и правовой системы Российского государства / В.И. Сазонов // Ученые записки / Волгогр. Ин-т экономики, социологии и права. – 2000. – Вып.1. – С. 15 – 22; *Сафронов В.В.* Правосознание гражданина / В.В. Сафронов. Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Красноярск: 2004; *Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева.* – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 1996. – 472 с.

3. *Матузов Н.И.* Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Саратов: 1999. – С. 25.

4. *Костенко О.М.* Культура і закон – у протидії злу: [Монографія] – К.: Атака, 2008. – С. 184.

5. *Костенко О.М.* Конституція і ідеологія: проблема співвідношення / О.М. Костенко // Конституційні засади державотворення і право творення в Україні: проблеми теорії і практик: До 10-річчя Конституції України і 15-ї річниці незалежності України. Зб. наук. статей / За ред. Ю.С. Шемшученка; Упор. І.О. Кресіна, В.П. Нагребельний, Н.М. Пархоменко. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С. 87.

6. *Недюха М.П.* Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології / М.П. Недюха // Віче. – 2009. – № 21 (258). – С. 29.

7. *Коцюба О.* Правологія – наука третього тисячоліття, або новітня ідеологія прав, свобод і обов'язків людини / О.Коцюба // Право України. – 2003. – № 8. – С. 100.

8. *Клименко А.И.* Взаимосвязь правового и политического сознания в осуществлении идеологической функции государства. Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. – М.: 2005. – С. 17–18.

9. *Сиротин А.С.* Юридическая практика как фактор утверждения правовой идеологии. Вопросы теории и практики: [Монографія] / А.С. Сиротин. – М.: МГИУ, 2009. – 169 с.

10. Франкл С. Человек в поисках смысла / С. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – С. 62.
11. Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI – начало XII века. Сост. и общая ред. Д.С. Лихачева и Л.А. Дмитриева. – М.: «Худож. лит.», 1978. – С. 23 – 277, 305 – 391, 393 – 413;
12. Рыбаков Б.А. Из истории культуры Древней Руси. Исследования и заметки / Б.А. Рыбаков. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 4 – 16;
13. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М.: Наука, 1987. – С. 448 – 449
14. Генсек Венеціанської комісії: В Україні нехтують правовими нормами, якщо вони є перешкодою для політичних цілей // Дзеркало тижня. – 2007. – 16 – 22 червня. – № 23 (652).
15. Боброва Н.А. Конституционный строй и конституционализм в России [Монография] / Н.А. Боброва. – М.: 2003. – С. 113.
16. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи [Монография] / М.І. Михальченко. – Дрогобич: 2004. – С. 21.
17. Гавриленко І.М. Соціальний розвиток: Навч. посібник / І.М. Гавриленко, П.В. Мельник, М.П. Недюха. – Ірпінь, Академія ДПС України, 2001. – С. 11 – 113.
18. Заєць А.П. // Юридична енциклопедія: У 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 5. П – С. – К.: «Укр.енцикл.», 2003. – С. 680.
19. Недюха М.П. Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології / М.П. Недюха // Віче. – 2009. – № 21 (258). – С. 27 – 30.

Недюха М.П. Правова ідеологія у контексті парадигми українського державотворення

У статті обґрунтовується сутність правової ідеології українського суспільства як європейського типу ідеології, розкривається її державотворчий потенціал, перспективи розвитку.

Ключові слова: правова ідеологія, європейські типи правової ідеології, державотворча парадигма.

Недюха Н.П. Правовая идеология в контексте парадигмы украинского государственного строительства

В статье обосновывается сущность правовой идеологии украинского общества как европейского типа идеологии, раскрывается ее потенциал государственного строительства, перспективы развития.

Ключевые слова: правовая идеология, европейские типы правовой идеологии, парадигма государственного строительства.

Nediukha M.P. Legal Ideology in the Context of the Ukrainian Statebuilding Paradigms

The article substantiates the essence of the Ukrainian society legal ideology as of the European type ideology, divulges its Statebuilding potential as well as the perspectives of its development.

Key words: legal ideology, European types of the legal ideology, Statebuilding paradigm.